

Maria Juusela

Själarnas ö

Holmström, Johanna (2017). *Själarnas ö*. Helsingfors: Förlaget.

”De är som barn, brukar doktor Mikander säga. Men hur skulle de kunna vara på något annat sätt? Så som de behandlas? Ingen vilja, inget ansvar, ingen frihet.

Hon tycker så synd om dem ibland då hon ser hur de längtar bort, men samtidigt vet hon att de inte klarar sig där ute, i samhället. Samhället är en hård moder. Det älskar ingen. Det finns bara krav och ingen belöning.”

Det är den unga psykiatriska sjuksköterskan Sigrid Friman som i Johanna Holmströms nyaste roman *Själarnas ö* gör sig dessa funderingar om sina patienter. Boken (*Sielujen saari* i finsk översättning av Jaana Nikula) är en av två romaner förlagda till ön Sjalö i Nagu skärgård som utkom förra året. På finska utkom även Katja Kallios *Yön kantaja* som gestaltar en verklig patients, Amanda Fredrika Aaltonens (1864–1918) vackra, vilda livsöde i fiktiv ram. Båda dessa romaner har Jutta Ahlbeck-Rehns doktorsavhandling *Diagnosticering och disciplinering* (Åbo Akademi, 2006) med dess grundliga genomgång av arkiven från Sjalö från 1889 till 1960 att tacka för sitt bakgrundsmaterial.

Under den tid när Sjalö hospital år 1889 övergick till sjukhus för kvinnliga mentalpatienter var psykiatrin en ung vetenskap. Genom tre kvinnliga karaktärers öden knutna till sjukhuset mellan 1880- och 1940-talet skildras därmed även psykiatrins framväxt. Sjalö hospital framställs som vårdanstalt, men till stor del även som förvaringsplats och fängelse för sådana kvinnor som det finländska samhället kring sekelskiftet ville gömma undan. Samtidigt gestaltas det psykiatriska sjukhuset som en modern arbetsplats, ett nytt yrkesfält som

höll på att öppna sig för utbildade kvinnor.

Den första och längsta delen i *Själarnas ö* kretsar kring den sena 1800-talshjäلتinnan, bonddottern Kristina Andersson, och hennes dramatiska historia där hon i ett psykotiskt utmattningstillstånd dränker sina två små barn. När hon förstår vad hon gjort djupnar psykoson och leder henne till slut till Sjalö, där hon lever resten av sitt liv i ett småningom katatont tillstånd. Hur det blev som det blev för Kristina, vad som ledde henne till den ödesdigra natten, är en av romanens centrala frågor. Det finns många trådar att dra i här: en av dem som romanen ofta återkommer till är den samhälleligt hårt reglerade kvinnliga sexualiteten. Det är framförallt dubbelmoralen som prickas: sexuella övergrepp som samhället förtiger å ena sidan, skammen och isoleringen när en ogift kvinna gett efter för lusten å den andra. Kristinas första barn har kommit till genom en våldtäkt i skogen, det andra genom en romans före äktenskapet. Priset för detta är marginalisering. Som ung, utmattad mor blir Kristina övergiven av kvinnorna omkring henne, av vilka den viktigaste är hennes egen mor.

Holmströms gestaltning av den psykotiska sjukdomsbilden är kanske inte alltid helt övertygande, men detta är inte heller romanens ärende. Finstämt och drabbande vill romanen visa hur vansinne i grunden handlar om kärlekslöshet – ensam och med för tunga bördor kan vem som helst knäckas. ”Till dig som någon gång undrat om du är galen, eller om du håller på att bli det. Du har förmodligen rätt”, lyder dedikationen i början av boken och romanen förblir denna devis trogen. Språket

är kristallklart, måleriskt och späckat med detaljer. Holmström kan konsten att skildra affekter och ångest och moderskapets nattliga vrede på kroppens plan. Läsaren vägleds in i identifikation och inlevelse, att flytta in i dessa kvinnokroppar och känna deras utmattning, förvirring, kroppsliga förnedring eller desperata hopp. Och till att förstå hur det mest irrationella kan framstå som det enda gångbara. Det är tidvis nästan fysiskt smärtsam läsning.

Romanens andra patientöde skildrar 1930-talshjältinnan Elli Curtén. Hon kommer till Sjalö strax efter sjuksköterskan Sigrid och genom dessa två kvinnors parallella öden kommer romanen in på mer modern mark. Sigrid får representera hoppet om mentalvårdens nya vindar: "Nya Sigrid. Allt vill hon veta. Precis allt om patienterna. Varifrån de har kommit, vilka de är, vad det är som plågar dem. Vad är det hon egentligen letar efter?" Till romanens styrkor hör att också Sigrid, som inledningsvis framställs nästintill stereotyp som "en sund själ i en frisk kropp" får sin egen historia, där gränserna mellan frisk och sjuk, sund och galen, suddas ut.

Elli är i sin tur den deprimerade och uttråkade borgerliga dottern som rymmer hemifrån för att följa en förälskelse. Paret överlever genom mindre brott och fortsätter på en medialt uppmärksammas Bonnie&Clyde-färd längs med den finska kusten innan Elli sedan dramatiskt åker fast och skickas till Sjalö. Också Ellis bakgrund skildrar romanen detaljerat med en djupt ambivalent modersrelation i fokus: omöjlig att komma nära, omöjlig att släppa. Ur Ellis karaktär kunde man utläsa borderline-drag, men det romanen snarare verkar vilja visa på är hur snävt handlingsutrymmet för en ung, rastlös kvinna historiskt sett varit och då särskilt igen i förhållande till sexualiteten. Att Elli skickas till Sjalö skildras som något av en uppfostringsåtgärd, där de samhällliga maktinstanserna och de borgerliga föräldrarna står på samma sida: hon ska brytas in i en modell för lämpligt kvinnligt beteende. För Elli hägrar också hela tiden hoppet om att verkligen få lämna Sjalö om hon anpassar sig och lydigt upplåter sin kropp till förnedrande undersökningar och extrema, rasbiologiskt influerade ingrepp. Med Elli till-

kommer även ett klassperspektiv: att få lämna Sjalö kräver en familj som med ekonomiska medel stöder detta, något de flesta patienter saknar.

Som roman ter sig *Sjalornas ö* starkt präglad av den bakomliggande doktorsavhandlingens teoretiska referensramar: sociologiska och feministiska. Detta blir tydligt framför allt i hur sjukdom gestaltas. Det är mycket kropp i romanen, men somatiskt, genetiskt eller neurologiskt betingad sjukdom intresserar den sig inte för, utan behandlar endast förbiilande. Det är kulturellt och diskursivt uppbyggda sjukdomsbilder som romanen vill beskriva – hur snabbt kvinnors avvikelse från samhällliga normer kunnat diagnosticeras som mental sjukdom. Hur skör balansen i psykiatris historia varit mellan vård och kontroll. Och till hur stor del kvinnliga patienter varit bärare av samhällets egen sjukdom och *misogyni* – *sijaiskärsijöitä* i Martti Siiralas anda.

Ur ett rent litterärt perspektiv fungerar Sjalö synnerligen väl som handlingsplats. Skärgårdsön är en välkänd topos inom den finlands-svenska litteraturen, det trånga rummet en annan, och båda dessa möts i gestaltningen av hospitalet. Instängdheten och fångenskapen placeras vid det natursköna havsbandet – så nära Nagu att den större ön syns över vattnet. I dessa #metoo-tider platsar *Sjalornas ö* som en berättelse om hur maktlösa och osedda kvinnor varit i samhällen styrda av tämligen likgiltigt inställda män. På Sjalö är det den enväldiga doktor Mikander som råder med tidens psykiatriska diagnoser som distanserande maktmedel. Romanen visar inte heller något större intresse av att nyansera sin mansbild; det här är framför allt en berättelse om marginaliserade kvinnor och kvinnohistoria. Om det komplexa, ibland omöjliga bandet mellan mödrar och döttrar i patriarkala samhällen, om kvinnors sårbarhet och hysteri och desperata längtan. Men slutligen även en berättelse om kvinnors kärlek till varandra och om att söka fristäder för den. Trots sin karaktär av fängelse blir Sjalö också en plats för kvinnor att älska och stöda andra kvinnor, en plats där hoppet – om det alls finns något – är systerskap.